

Asia: VN/24081/2023

Varmuusvankeuden käyttöönotto ja elinkautisvankien vapauttamismenettelyn kehittäminen - Arviomuistio

Lausunnonantajan lausunto

Voitte kirjoittaa lausuntonne alla olevaan tekstikenttään

Arviomuistion taustalla on pääministeri Petteri Orpon hallitusohjelmaan sisältyvä kirjaus, jonka mukaan hallitus etsii ratkaisuja, joilla varmistetaan, että yhteiskunnalle ja muiden turvallisuudelle vaarallisimmat vangit eivät vapaudu.

Elinkautisvankien vapauttamismenettelystä on ollut kyse myös lausuntopyynnössä 18.12.2019 (VN/13339/2019), johon apulaisoikeusasiamies Pasi Pölönen antoi 3.2.2020 lausunnon (EOAK/7155/2019). Vaarallisimpien väkivaltarikollisten vapauttamisen edellytyksiä on lisäksi käsitelty oikeusministeriön työryhmämietinnössä (2023:11), josta apulaisoikeusasiamies Sarja antoi 22.5.2023 lausunnon (EOAK/2694/2023).

Arviointimenetelmien epävarmuus

Kummassakin aiemmassa lausunnossa on korostettu sitä, että psykiatriseen väkivaltariskiarviointiin liittyy yksilötasolla huomattavia epävarmuustekijöitä. Myös nyt kyseessä olevassa arviomuistiossa mainitaan tutkimuksen osoittavan, että yksittäisen rikoksentekijän vaarallisuuden ja väkivaltariskitason määrittäminen on hyvin haastavaa. Olisikin välttämätöntä, kuten arviomuistiossakin todetaan, että arviointeja tekevät vain riittävän koulutuksen saaneet ammattihenkilöt, että arvioinnissa käytetään mahdollisimman luotettavia arviointimenetelmiä ja että arvioita oikeudellisessa toiminnassa hyödyntävät henkilöt, kuten syyttäjät ja tuomarit, ovat perehtyneet riittävässä määrin arvioihin liittyviin epävarmuustekijöihin.

Varmuusvankeuden sisältö

Kiinnitän lisäksi huomiota ehdotetun varmuusvankeuden täytäntöönpanon sisältöön, jota arviomuistiossa ei vielä tarkemmin käsitellä. Siinä todetaan kuitenkin asiasta muun muassa seuraavaa.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen tulkinta asettaa varsin yksityiskohtaiset edellytykset varmuusvankeuden kaltaisten turvaamistoimenpiteiden kansalliselle sääntelylle.

Varmuusvankeuteen tuomittu, vaaralliseksi arvioitu rikoksentekijä voidaan sijoittaa vankilaan, mutta

vankilaoalojen tulee selkeästi erota rikosseuraamusta suorittavien vankien oloista ja erityistä huolellisuutta on noudatettava, jos vaarallinen rikosentekijä määrätään säilöön mielenterveyden häiriön vuoksi, sillä hänen vapaudenmenetyksensä ei saa olla luonteeltaan rangaistus ja hänet on sijoitettava hoitoon vankilan ulkopuolelle.

Euroopan neuvoston vaarallisia rikosentekijöitä koskeva suositus edellyttää, ettei varmuusvankeus saa olla luonteeltaan vain rankaiseva, vaan sille on annettava sisältö, joka tavoitteena on rikosentekijän sopeutuminen yhteiskuntaan. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on myös katsonut, että vaarallisuutensa perusteella varmuusvankeuteen määrätyle on järjestettävä toimenpiteitä, jotka tähtäävät uusimisriskin vähentämiseen ja siten vapaudenmenetyksen lyhentämiseen. Varmuusvankeuden täytäntöönpanossa on siten huomioitava tällaiset edellytykset, vaikka varmuusvankeus voikin sinänsä vastata lähtökohtaisesti tavanomaisen vankeusrangaistuksen suorittamista. Vankeuslaissa on jo nykyisellään kirjaus siitä, että vankeuden täytäntöönpanon tavoitteena on lisätä vangin valmiuksia rikoksettomaan elämäntapaan edistämällä vangin elämänhallintaa ja sijoittumista yhteiskuntaan sekä estää rikosten tekeminen rangaistusaikana. Varmuusvankeuteen määrätylejen kohdalla tulisi varmistaa, että uusimisriskiin vaikuttavat kuntouttavat toimet ovat riittäviä ja niissä huomioidaan kohderyhmän mahdolliset erityistarpeet, kuten oikeuspsykiatrisen osaamisen tarve.

Rikosoikeudellinen laillisuusperiaate huomioon ottaen mahdollisen varmuusvankeuden täytäntöönpano ei liene ajankohtainen vielä aikoihin. Viittaa silti seuraavaan, jo aiemmassa lausunnossa (22.5.2023, EOAK/2694/2023) mainittuun.

Kantelu- ja tarkastushavaintojen perusteella vaikuttaa huolestuttavasti siltä, että vankiloissa erilaiset uusimisriskiin ja yhteiskuntaan sopeutumiseen vaikuttamaan pyrkivät tukitoimet ovat monien vankien kohdalla riittämättömiä tai jopa olemattomia. Tämä on tullut esiin erityisesti suljetuimmille osastoille sijoitettujen vankien osalta, joiden kohdalla ei ole poikkeuksellista, että heitä ei ole sijoitettu toimintaan tai että toiminta on määrältään vähäistä tai ei vaikuta tarkoituksenmukaiselta vangin tukitarpeet huomioon ottaen.

- - -

Kuten jo totesin, laillisuusvalvojan näkökulmasta lainsäädännön edellyttämä (vankeuslaki 8 luku) velvollisuus järjestää vangeille yhteiskuntaan sijoittumista edistävää toimintaa toteutuu nykyisellään huolestuttavan huonosti. Tämä koskee erityisesti niitä vankeja, joiden muodostama turvallisuusriski arvioidaan suurimmaksi ja jotka sijoitetaan suljetuimmille osastoille. Näkemykseni perustuu kuitenkin yksittäistapauksellisiin kanteluihin ja yksittäisten tarkastuskohteiden havainnointiin. Laillisuusvalvontatyössä epäkohdilla on lisäksi taipumus korostua. Lainmukaiset ja toimivat käytännöt eivät niinkään tule esiin. Vankien mielekkään toiminnan puutteeseen ja Rikosseuraamuslaitoksen voimavarojen riittämättömyyteen on kiinnitetty huomiota myös oikeudenhoitoa koskevassa valtioneuvoston selonteossa (Valtioneuvoston julkaisuja 2022:67).

Rikosseuraamuslaitoksen tilanne on entistäänkin heikentynyt muun muassa vankiloiden kasvavan ylläpidon vuoksi. Vankiloissa jo nyt olevat ongelmat on syytä ottaa huomioon. Jatkovalmistelussa tulisi huolellisesti selvittää, miten varmuusvankeuden täytäntöönpano Rikosseuraamuslaitoksen ainakin tällä hetkellä vaikea tilanne huomioon ottaen toteutettaisiin, jotta se vastaisi Euroopan neuvoston vaarallisia rikosentekijöitä koskevaa suositusta ja Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisukäytäntöä.

Menettelyyn liittyviä huomioita

Arviomuistiossa luonnostelluissa sääntelymalleissa lähdetään siitä, että varmuusvankeudesta päätetään viime kädessä hovioikeudessa erillisessä tuomioistuinprosessissa, joka muistuttaa nykyistä elinkautisvankien vapauttamiseen liittyvää menettelyä.

Elinkautisvangin vapauttamisasian käsittelystä säädetään nykyisin elinkautisvankien vapauttamismenettelystä annetussa laissa. Elinkautisvangin ehdonalaista vapauttamista koskeva asia käsitellään aina Helsingin hovioikeudessa, jossa se tulee yleensä vireille vangin hakemuksella. Erityisistä syistä hakemuksen voi myös tehdä Rikosseuraamuslaitos. Rikosseuraamuslaitoksen on vangin hakemuksen johdosta annettava lausuntonsa hovioikeudelle. Lausunnossaan Rikosseuraamuslaitoksen on todettava, puoltaako vai vastustaako se vapauttamista.

Arviomuistioon sisältyvässä vaihtoehtomallissa A lähtökohdaksi on otettu, että yhdistelmärangaistuksesta vapauttaisiin tuomioistuimen määräämän vankeusajan jälkeen vuoden mittaiselle valvonta-ajalle, jollei Rikosseuraamuslaitos hakisi Helsingin hovioikeudelta vankeusajan jatkamista varmuusvankeutena. Jos tuomittu määrättäisiin varmuusvankeuteen, muistuttaisi vapauttaminen tämän jälkeen pääosin elinkautisvankien vapauttamismenettelyä, jossa tuomittu voisi hakea vapauttamista laissa säädetyin määräajoin.

Vaihtoehtomallissa B vangin vapautuminen on rakennettu selkeämmin vastaamaan kokonaisuudessaan nykyistä elinkautisvankien vapauttamismenettelyä. Tässä mallissa yhdistelmärangaistuksen soveltamisala säilytettäisiin ennallaan ja se koskisi siten ainoastaan erittäin vaaralliseksi arvioituja rikoksenuusijoita. Varmuusvankeus olisi yhdistelmärangaistuksen tavoin oma rangaistuslaji, johon syyttäjän vaatimuksesta voitaisiin tuomita sellaiset rikoksenteelijät, joiden aiempi merkittävä tuomiohistoria (elinkautinen vankeus, varmuusvankeus tai yhdistelmärangaistus) yhdessä uusitun rikoksen kanssa sellaisenaan osoittaisivat rikoksenteelijässä erityistä vaarallisuutta.

Luonnostellut menettelyt, kuten nykyinen vapauttamismenettelykin, asettavat Rikosseuraamuslaitoksen varmuusvankeutta ja elinkautisvangin vapauttamista koskevassa oikeudenkäynnissä rooliin, joka on sen muihin lakisäätteisiin tehtäviin verrattuna epätyypillinen. Nähdäkseni rikosasioissa yleisesti toimivaltaista syyttäjää voitaisiin pitää luontevampana asiaan osallisena ainakin silloin, kun oikeuskäsittely painottuu vangin rikoshistoriaan sisältyvien tekojen vahingollisuuden ja vaarallisuuden sekä tekijän syyllisyyden arviointiin.

Ehdonalaiseen vapauteen päästämistä koskevassa harkinnassa on lähtökohtaisesti kysymys siitä, onko elinkautisvangin katsottava suorittaneen vankilassa riittävästi rangaistusta niistä rikoksista, joista tuomitut vankeusrangaistukset elinkautinen vankeusrangaistus käsittää (ks. KKO 2019:89, kohta 9). Kuten arviomuistiossa on todettu (s. 82) kysymys on tältä osin eräässä mielessä kyseisten rikosten jälkikäteisestä seuraamusharkinnasta. Sitä koskevat kannanotot sopisivat luontevammin syyttäjälle kuin Rikosseuraamuslaitokselle.

Rikosseuraamuslaitoksella käytössä olevat asian vireillepanolle ja ratkaisemiselle ehkä olennaiset tiedot voitaneen yhtä hyvin saattaa tarvittavilta osin syyttäjän kuin Rikosseuraamuslaitosta oikeudenkäynnissä edustavan virkamiehen tietoon.

Arviomuistiossa on aiheellisesti todettu (s. 91 ja 92), että jatkovalmistelussa arvioitavaksi tulevassa menettelylaissa tulee säätää tarkemmin varmuusvankeuden edellytysten arviointia ja myös uudelleenarviointia koskevasta tuomioistuinmenettelystä. Tässä yhteydessä syyttäjän roolia menettelyssä olisi aihetta pohtia uudelleen, vaikka oletettavaa on, että ylityöllistetty syyttäjälaitos ei välttämättä suhtaudu uusiin tehtäviin

Keinänen Krissu

Eduskunnan oikeusasiamiehen kanslia - Apulaisoikeusasiamies Mikko Sarja
ja Esittelijäneuvos Anu Rita